
GƏDƏBƏY QALALARI

Azərbaycan dövləti öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkə ərazisində olan tarix və mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsi işlərinə də diqqət artırıldı. Bununla əlaqədar olaraq bir çox tədqiqat əsərləri yazılıb çap etdirildi. Lakin bu hələ görülməsi böyük işlərin başlanğıcıdır. Ayrı-ayrı bölgələrin memarlıq irsinin öyrənilməsi işləri hələ tədqiqatçılar qarşısında öz həllini gözləyən problem kimi durur. Bu baxımdan Azərbaycanın memarlıq tarixində özünəməxsus yeri olan Qarabağ və ona qonşu rayonların memarlıq irsinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə rayonlardan biri də Gədəbəydir.

Tarixi mənbələrdə Gədəbəylə bağlı ilk məlumat XIII əsr Alban tarixçisi Kirakos Gəncəlinin «Tarix» əsərində verilmişdir. K.Gəncəli VII əsrin əvvəllərində Albaniyada baş verən hadisələrdən bəhs edərkən Gədəbəy qalasının adını "Qetabak qalası" kimi yazmışdır.

Tarixi araşdırmalar göstərir ki, qədim Gədəbəy ərazisi erkən ortayüzliliklərdə Albaniya dövlətinin tərkibində olmuşdur. Sonralar isə X-XI yüzilliklərdə bir-birini əvəz edən Sacilər, Salarilər və Şəddadilər dövlətlərinin tərkibinə qatılmışdır. XII-XIII yüzilliklər ərfəsində Eldənizlər dövlətinin, XIII-XV yüzilliklərdə Elxanilər, Cəlairilər, Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin, XVI-XVIII yüzilliyin birinci yarısına kimi isə Səfəvilər dövlətinin tərkibində olmuşdur. Daha doğrusu Gədəbəyin ərazisi Azərbaycan Səfəvi dövlətinin inzibati ərazi vahidlərindən biri olan Qarabağ bəylərbəyliyi Zəyəm mahalına daxil olmuşdur. Xanlıqlar dövründə isə Gəncə xanlığının tərkibinə verilmiş və nəhayət 1930-cu il Sovetlər dönməində Gədəbəyə rayon statusu verilmişdir.

Cəğrafi baxımdan Gədəbəyin rayon ərazisi Kicik Qafqazın orta və yuxsek dağlıq qurşaqlarında yerləşir. Məlayim isti yayı, soyuq qışı var. Burada ərazinin dəniz səviyyəsindən yuxsekliyinin müxtəlif olması onun iqlim şəraitinin də müxtəlif olmasını şərtləndirir. Bununla yanaşı rayon ərazisində çoxsaylı çayların və bulaqların bolluğu, eləcədə müxtəlif bitki və heyvanat aləmi ilə çox zəngin

olması faktoru, ta qədimlərdən bu yerlərdə insanların məskən salması və yaşaması üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Arxeoloji qazıntılar bu bölgənin qədim sakinlərinin hələ e.ə. III-II əsrdə metalda istifadə etdiklərini göstərir. Burada həmin insanların zaman-zaman nəsilən-nəslə ötürdükləri sənət və mədəniyyət nümunələri XIX yüzillikdən başlayaraq müasir dövrə qədər arxeoloqlar tərəfindən izlənilir.

Azərbaycan tarixinə Kocalı-Gədəbəy mədəniyyəti adı ilə daxil olmuş qədim maddi-mədəniyyət nümunələri, tunc dövrünə aid tsiklopik tikililər, eləcə də Alban dövründə inşa edilmiş qalalar, monastrlar, kilsələr indi də sənətseverləri heyran edir. Rayon ərazisində müasir dövrümüzdə qədər salamat qalmış Söyüdlü kəndindəki "Qızqalası", Qala kəndindəki Qüllə, "Koroğlu qalası", Tağlı körpü, Novosaratovka, Böyük Qaramurad, Qızıltorpaq, Söyüdlü, Çanaxçı kəndlərində erkən orta əsrlər dövrünə aid xristian məbədləri və s. elə bu qəbildən olan memarlıq abidələridir.

Gədəbəy ərazisi çoxsaylı qalalar diyarıdır desək heç də səhv etmərik. Ancaq çox təəssüf ki, ümumrespublika abidələri siyahısında Gədəbəy qalalarından cəmi ikisi qeydə alınıb. Onlardan birinin ünvanı Qala kəndi göstərilir və adı sadəcə "qala" kimi

de qəd olunur. Bu qalanın İnşaat tarixi XVI əsr göstərilir. Çox güman ki, bu qala elə xalq arasında “Koroğlu qalası” kimi tanınandır. Ona görə ki, “Koroğlu qalası” Gədəbəy rayonunun Qala kəndi ərazisində yerləşir. Ona görə də “Cavanşir qalası” deyirlər. Qala dəniz səviyyəsindən iki min metr yüksəklikdə yerləşir. Bu, əslində öz dövrünə görə hər bir şəraiti olan qala şəhərdir. Çünki qala daxilində uzun müddət düşməndən müdafiə olunmaq üçün bütün şərait olmuşdur. Belə ki gildən hazırlanmış borular vasitəsi ilə xeyli uzaq məsafədən gizli yolla qalaya su çəkilib. Qala daxilində iki gözdan ibarət su anbarı, külək dəyirmanının qalıqları, çoxsaylı təndir qalıqları, yüzlərlə qoyun sığan mağara, habelə, bir neçə müxtəlif təyinatlı bina qalıqları indi də durur. Qaladan orta əsrlərə aid çoxlu sikkələr, məişət əşyaları, nize və ox uduqları, qadın bezəkləri tapılmışdır. Hökmdar ailəsi və yaxınlarının müdafiəsi üçün, sıldırım qayanın üstündə strateji əhəmiyyətli möhtəşəm müdafiə kompleksi tikilmişdir. Qalanın “Cavanşir” adının daşınması və sonralar “Koroğlu” adı ilə əvəz olunması göstərir ki, qala hələ Alban çarı Cavanşirin vaxtında inşa olunmuş Koroğlu zamanında isə yenidən qurma və bərpa işləri aparılmışdır.

Bəri başdan deyək ki, “Koroğlu” qalasının analoquna Azərbaycanın

digər qala tipli abidələrində rast gəlməmişik. Məsələ burasındadır ki, tamamilə çay daşı ilə inşa olunmuş qalanın xarici divarı boyunca təyinatı belli olmayan oyuqlar düzülmüşdür. Güman etmək olar ki, həmin oyuqlar qala divarları inşa olunan zaman ayaqaltı tirlərin ucu qoyulan yerdir. Ancaq həmin oyuqlar divar daxilinə 20-30 sm getdikdən sonra o qədər də məsafədə müxtəlif istiqamətə yönəlir. Onların təyinatı məlum olmadığı üçün yuxarıdakı gümanımıza da şübhə ilə yanaşmalı oluruq.

Gədəbəydə Koroğlu adı ilə bağlı yerlər çoxdur. "Koroğlu dərəsi", "Koroğlu dağı" və s. Azərbaycanın

xalq qəhramanı Koroğlunun adı ilə bağlı qalalara respublikamızın Şəmkir, Tovuz və s. rayonlarının ərazilərində də rast gəlmək olar. Əsasən, XVII əsrdə inşa edilmiş bu qalalarının ümumi cəhəti onların hərbi-strateji baxımdan uca, əlçatmaz yerlərdə tikilməsidir.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə Gədəbəy ərazisində 30 və bəzi mənbələrdə 50-dən çox qalaçaların mövcudluğu vurğulanır. Bu qalaların hər biri öz orijinallığı ilə memarlıq tariximiz üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onlardan biri dayuxarıda adı çəkilən “Qız qalası”dır.

Bu qala Söyüdlü kəndi yaxınlığından keçən, Mis çayı ilə Şəmkir çayının qovşağındakı çətin keçidli dağ zirvəsində ucaldılmışdır. El dilində “Nəmərdqala” adı ilə də tanınan bu abidə elə mürəkkəb coğrafi mövqedədir ki, oraya hər zaman getmək mümkün deyil. Yalnız quraq yay aylarında qalaya çıxmaq mümkündür. Sıldırım qaya üzərində ucaldılmış qalanın həndəsi biçimi inşa olunduğu dağ zirvəsinin relyefinə tabe edilmişdir. Qeyd edək ki, düzən yerlərdəki qalalardan fərqli olaraq dağ yamaclarında inşa edilmiş qalaların əksəriyyətində bu prinsip saxlanılır. “Qız qalası”ndakı maraqlı cəhətlərdən biri də odur ki, ətrafda yerli inşaat materialı olan çay daşlarının eləcə də iri qaya parçalarının bol olmasına baxmayaraq qala tamamilə “epoxa” tipli bişmiş kərpiclə tikilmişdir. Söz yox ki, belə böyük bir qalanı tamamilə bişmiş kərpiclə tikmək üçün öncə onun yaxınlığında kərpic istehsal edən zavod

tikilməli idi. Çox güman ki, burada arxeoloji qazıntı işləri aparılırsa həmin zavodun əlamətlərini təsdiq edən maddi-mədəniyyət qalıqlarına rast gəlinə bilər. Qalanın çoxbucaqlı bitkin planı vardır. Yarımdairə bürclərlə müşahidə olunan qala divarları şərq-qərb istiqamətində uzanan dağ zirvəsinin perimetri boyunca kəmərvari dolanır. Bir neçə yerlərindən divarlar tamamilə dağılmışdır. Onun ən yüksək yeri 15 metrə hündürlüyə malikdir. Buna baxmayaraq dağ zirvəsində yerləşən "Qız qalası" memarlıq bəyimi və monumentallığı ilə Dəvəçidəki Çıraqqalanı xatırladır. Qala divarlarının döngələrində yerləşdirilmiş dairəvi bürclər onun möhkəmliyini artırır və möhtəşəmliyini daha da qabarıq surətdə nəzərə çatdırır. Ümumi görünüşünə və inşaat materialına görə "Qız qalası"nın Sasanilər dövründə inşa edildiyi ehtimal edilir. Müxtəlif mənbələrdə qalanın IX yüzillikdə tikildiyi və Atabəylər dövründə ən qüdrətli tikililərindən hesab

olunduğu bildirilir.

Qız qalasının daxili məkan həllində də yerin relyefindən məharətlə istifadə edilmişdir. Belə ki, ərazinin ən hündür yerində beşbucaqlı plana malik içqala yerləşdirilmişdir. Cənubdan içqalaya alt qatda inşa olunmuş ikinci bölüm birləşir. Konstruksiya baxımından "Qız qalası"nı digərlərindən fərqləndirən cəhətlərdən biri onun içqalasının bayır səthlərində maşıkulların ikiqatlı olmasındandır. Divar və bürclərin ortasından kəmər kimi keçən və yuxarıda onları tac kimi tamamlayan bu iki sıra maşıkullar "Qız qalası"nın müdafiəsini xeyli gücləndirməklə yanaşı, həm də onun bədii memarlıq həllində müsbət rol oynayır. Qalanın bu cəhəti həm də öz dövründə yaşayıb yaratmış Azərbaycan memarlarının yüksək səviyyədə sənətkarlıq qabiliyyətinə malik olmasını bir daha göstərir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi Gədəbəydə 50-dən çox qalaça var. Hər daşının ağırlığı tonlarla ölçülən belə qalaların inşasında yapışdırıcı məhluldan istifadə olunmamışdır. Tikilmə tarixi eradan əvvəlki minilliklərə söykənən həmin qalalardan biri Gədəbəy şəhərinin cənubi-qərb tərəfindəki “Pir dağı”ndadır. Nəhəng daşlarla inşa edilmiş bu qala ehtimal ki strateji əhəmiyyətli bir zirvədə ucaldılıb ki, ora qalxmaq belə çox çətindir.

Qalakənddən 2 km aralıda, sıldırım qaya zirvəsində Səbətkeçməz qalası yerləşir. Onun digər adı “Govdu” qalaçası adlanır. Burada da qala divarları iri qaya parçaları ilə hörülmüşdür. Ancaq əvvəlkilərə nisbətən bu qala həcmcə kiçikdi. Qalaya gedən yol da nəhəng qayalararası dar və ensiz cığırlardan keçir. Ümumiyyətlə belə qalalara, daha doğru desək qalaçalara Gədəbəydə Oğuz qalaçıları deyirlər.

Nəticə etibarilə onu qeyd edək ki, Gədəbəyin nəinki qalaları ümumiyyətlə onun bütün müxtəlif funksiyalı abidələri Azərbaycan memarlıq tarixinin öyrənilməsi üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bunun üçün həmin ərazidə fundamental şəkildə tədqiqat işləri aparılmasını zəruri hesab edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan SSR inzibati ərazi bölgüsü. Azərneşr 1979.
2. Hacıyev Q. Quruçaydan Xocalı - Gədəbəyədək. //AMEA-nın Tarix institutunun elmi əsərləri. (29-cu cild) Bakı, 2009.-səh 13
3. Nəcəfli T.H. Gədəbəy bölgəsi orta əsrlərdə. //AMEA-nın Tarix institutunun elmi əsərləri. (29-cu cild) Bakı, 2009.-səh 19

Açar sözlər: Gədəbəy qalaları, memarlıq abidələri, Koroğlu qalası, Qız qalası, qala.

Ризван Гарабаглы (Азербайджан)

Крепости Гедабека

В статье приведены сведения об археологических, исторических и архитектурных памятниках Нагорного Карабаха и значительная часть, в которую входит соседний район Гедабек. На основе анализа исторических источников, эпиграфических и других материалов, собранных на месте, приводится краткая характеристика памятников. Архитектурный анализ сопровождается экскурсом в историю края. Вкратце представ-

лены также сведения о многих новых памятниках, не вошедших в научный оборот. Особое место уделяется оборонительным сооружениям, которые представлены в статье.

Ключевые слова: крепости Гедабека, архитектурные памятники, крепость Кероглы, крепость Девичья башня, крепость.

Rizvan Garabaghly (Azerbaijan)

Fortresses of Gadabay

Information about archeological, historic and architectural monuments of Garabagh and the neighboring district Gadabay is given in the article. On the basis of the analysis of historical sources, epigraphic and other materials gathered in the district there is adduced a short characteristics of monuments. The architectural analysis is accompanied by the excursus to the history of the district. There is also short information about many new monuments. A special place is given to defensive constructions presented in the article.

Keywords: fortresses of Gadabay, architectural monuments, Koroghly fortress, fortress Maiden tower, fortress.